

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ

НІЩЕНКО Мар'яна Едуардівна

УДК 37.02:811.161.2: 81'36

**ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ
НА МАТЕРІАЛАХ СИНТАКСИСУ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ**

13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова)

Автореферат
дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті педагогіки Національної академії педагогічних наук України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
ГОЛУБ Ніна Борисівна,
Інститут педагогіки НАПН України,
завідувач відділу навчання української мови та літератури

Офіційні опоненти: **Кучерук Оксана Анатоліївна** – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри світової літератури та методик викладання філологічних дисциплін Житомирського державного університету імені Івана Франка

Подлевська Неля Володимирівна –
кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри
слов'янської філології Хмельницького національного
університету

Захист відбудеться « » 2019 року о 10 год. 00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26, 133. 05 у Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04212, м. Київ, вул. Тимошенка, 13-Б.

Автореферат розіслано « »

2019 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Р.С.Дружененко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Оновлення системи української освіти зумовило кардинальні зміни в усіх її ланках. Переосмислення змісту, цілей і завдань сприяло зосередженню уваги суб'єктів шкільної освіти на розвиткові й саморозвиткові, досягненні результатів, необхідних для комфортного входження учнів у соціум, готовності відповідати на виклики ХХІ століття, формуванні громадянського суспільства нового типу. Для розв'язання завдань, передбачених Законом України «Про освіту», Державним стандартом базової та повної загальної середньої освіти, концепцією «Нова українська школа», програмою «Українська мова. 5-9 класи», необхідно всі ресурси української мови як шкільного предмета спрямувати на формування визначених документами компетентностей, соціокультурної зокрема, що сприятимуть становленню учнів як українськомовних особистостей. З цією метою школа має сформувати в учнів уявлення про структуру й особливості функціонування суспільства, про гострі проблеми в ньому, функції й значення української національної культури, роль і місце учнів у соціально-культурному просторі України.

Ресурсно потужним для формування соціокультурної компетентності суб'єктів освітнього процесу є розділ синтаксису простого речення. На жаль, традиційні шкільні методики, будучи зосереджені на структурному вивченні синтаксичних одиниць, обмежували функційні можливості їх і звужували перспективи набуття досвіду використання граматичного різноманіття мови в мовній практиці учнів. Урахування функційних характеристик видів простих речень сприятиме свідомому засвоєнню структури мовленнєвих жанрів, набуттю практичного мовного досвіду, необхідного для успішної соціалізації.

З огляду на зазначене, одним зі стратегічних завдань шкільної українськомовної освіти є формування в учнів соціокультурної компетентності, втіленої в мовній формі. Якість виконання цього завдання значною мірою залежить від урахування соціальних чинників, а також стану розроблення механізмів засвоєння соціокультурного досвіду в школі.

Актуальність теми дослідження зумовлена такими чинниками, як: різнотлумачення змісту соціокультурної компетентності, її ознак і місця в ієрархії компетентностей; наявність суспільного запиту на випускників, що мають необхідний соціокультурний досвід, і водночас відсутність ефективних механізмів набуття його; актуалізація проблеми виховання ініціативної, активної творчої особистості з високим рівнем сформованості характеристик, які сприяють успішній соціалізації її; важливість участі кожної молодої людини в забезпеченні функціонування суспільних інституцій, готовності до виконання різних суспільних ролей, формування громадянської відповідальності.

Шкільній мовній освіті нині відведено основну роль у формуванні національно свідомої, духовно багатої, інтелектуально розвиненої самодостатньої особистості. Чинна програма з української мови орієнтує вчителя на формування в учнів ключових і предметної компетентностей, їхньої самостійності в досягненні освітніх результатів.

Для кожного дослідження з проблеми компетентностей важливе значення має доробок, що заклав його наукові підвалини. Зокрема, це праці авторів, чії наукові інтереси сфокусовані на проблемі ефективного менеджменту, а саме: Р. Вайта, В. Макелвіла, Р. Бояциса, К. Вудраффла, М. Армстронга, Дж. Равена, С. Віддетта, С. Холліфорда, С. Хаффа, Д. Гентла (з'ясування суті компетенцій/компетентностей, стратегії управління людськими ресурсами; особливостей поведінкових характеристик; поняття поведінкового репертуару); Д. Макклелланда (фактори, що мотивують людей на досягнення, три типи мотиваційних потреб, концепція компетенції), Лайл М. Спенсер і Сайн М. Спенсер (словник компетенцій); А. Лючії, Р. Лепсинга, М. Паркінсона (модель компетентності, винайдення інструментарію вимірювання) та ін.

Студіювання наукових джерел з різних галузей знань засвідчило, що загалом проблему формування компетентностей в учнів на сьогодні досліджено багатоаспектно: з позиції філософської думки (Бандура О., Василевська Т., Герасимів Т., Гершунський Б., Євтух М., Копиленко О., Клепко С., Кремень В., Римаренко Ю., Смагін І., Ткаченко В., Тоффлер Е. та ін.), психологічному (Балл Г., Бех І., Блонський П., Божович Л., Боришевський М., Бояцис Р., Зимня І., Киричук О., Максименко С., Моляко В., Москаленко В., Москалець В., Равен Дж., Сергієнко О., Такман Б., Фромм Е., Швалб Ю. та ін.), педагогічному (Александрова А., Бібік Н., Бутківська Т., Васьківська Г., Локшина О., Савченко О., Селевко Г., Тхоржевський Д., Каюков В. та ін.), лінгводидактичному (Вашуленко М., Голуб Н., Горошкіна О., Гривко А., Гудзик І., Караман О., Караман С., Климова К., Кучерук О., Мельник Т., Мітіна Л., Новосьолова В., Омельчук С., Пентилюк М., Попова Л., Подлевська Н., Шляхова В., Ярмолук А. та ін.) соціологічному (Агаркова Н., Лактіонова Г., Настасяк І., Стаканков А., Черниш Н. та ін.).

Упровадженню компетентнісного підходу в систему шкільної українськомовної освіти сприяють праці Н. Бондаренко, І. Варнавської, М. Вашуленка, Н. Голуб, О. Горошкіної, К. Климової, С. Карамана, Н. Коваленко, О. Кучерук, В. Нищети, В. Новосьолової, С. Омельчука, М. Пентилюк, Г. Шелехової та ін. Проте у дослідницькому полі самої проблеми компетентнісного підходу в закладах загальної середньої освіти досі є чимало нерозв'язаних і дискусійних питань. Зокрема, науковці по-різному тлумачать суть компетентності, бракує однастайності в тлумаченні ключових термінів, не завжди враховують особливості структури компетентності у процесі розроблення критеріїв вимірювання сформованості компетентностей; досі переважає практика оцінювання когнітивного компонента. З огляду на сказане поза увагою залишається головне – поступ учнів у їхньому розвитку, якість сформованих у процесі освітньої діяльності рис, поведінкових норм і ставлень.

Актуальність і важливість окресленої проблеми, її суспільно-педагогічне значення, недостатня розробленість, аналіз відвіданих уроків навчання синтаксису простого речення, оприлюднених конспектів зумовили вибір теми дисертаційної роботи – ***«Формування соціокультурної компетентності учнів основної школи на матеріалах синтаксису простого речення».***

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації спрямована на розв'язання нагальних освітніх завдань, передбачених державними документами (Законом України «Про освіту», Державним стандартом базової і повної середньої освіти, концепцією «Нова українська школа», шкільною програмою з української мови), суголосна пріоритетним напрямам наукових досліджень НАПН України. Робота виконана в руслі наукових досліджень відділу навчання української мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України «Методика навчання української мови учнів 8-9 класів» (державний реєстраційний номер 0115U003083), «Методика компетентісно орієнтованого навчання української мови учнів ліцею на рівні стандарту» (державний реєстраційний номер 0118U003364). Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні вченої ради Інституту педагогіки НАПН України (протокол № 7 від 15.09.2014 року і Ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (реєстраційний № 1062, протокол № 8 від 25.11.2014 року).

Мета дослідження полягає в розробленні методики формування соціокультурної компетентності учнів основної школи в процесі навчання синтаксису простого речення.

Відповідно до теми й мети дослідження передбачено розв'язання таких завдань:

1. З'ясувати сутність поняття «соціокультурна компетентність» та значення її для розвитку соціальної активності й життєдіяльності учнів.

2. Визначити психолого-педагогічні, соціолінгвістичні й лінгводидактичні передумови формування соціокультурної компетентності учнів основної школи у процесі навчання синтаксису простого речення.

3. Розробити критерії й показники рівнів сформованості соціокультурної компетентності учнів основної школи у процесі навчання синтаксису простого речення.

4. Запропонувати систему вправ і завдань, спрямовану на формування соціокультурної компетентності учнів.

5. Розробити методику формування соціокультурної компетентності учнів основної школи у процесі навчання синтаксису простого речення й експериментально перевірити її ефективність.

Об'єктом дослідження є процес навчання синтаксису простого речення учнів основної школи.

Предмет дослідження – принципи, методи, прийоми і засоби формування соціокультурної компетентності.

Гіпотеза дослідження – рівень сформованості соціокультурної компетентності учнів основної школи підвищиться за умов:

а) урахування психологічних факторів, характеристик покоління Z, від яких залежать результати процесу формування соціокультурної компетентності;

б) усвідомлення статусної ролі мовлення для подальшої успішної життєдіяльності учнів;

в) засвоєння мовленнєвих жанрів, збагачення мовлення учнів мовними кліше, характерними для конкретних соціальних ролей;

г) готовності вчителя-словесника до системного впровадження компетентнісного підходу, інноваційних технологій, методів і прийомів, які забезпечують діяльнісний результат українськомовної освіти;

г) системного формування в учнів ставлення до всього, що їх оточує (предмети, явища, події, вчинки тощо).

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять положення філософії і лінгвістики про єдність і взаємовплив людського буття, мислення і мови (Андрущенко В., Губерський Л., Загнітко А., Зязюн І., Карасик В., Карпицький М., Кремень В., Луговий В., Мацько Л., Мечковська Н., Подмазін С., Стишов О. та ін.); психолого-педагогічні теорії про взаємозв'язок навчання, виховання й розвиток особистості (Асмолов О., Бондаревська Є., Вербицький А., Виготський Л., Гончаренко С., Ельконін Д., Зимня І., Карпицький М., Костюк Г., Ларіонова О., Рубінштейн С., Штраус В., Хоуви Н. та ін.); дослідження дидактив і лінгводидактив з проблем удосконалення змісту мовної освіти й оптимізації навчально-виховного процесу (Бакум З., Біляєв О., Голуб Н., Горошкіна О., Дружененко Р., Караман О., Караман С., Кучерук О., Ницета В., Новосьолова В., Омельчук С., Пентилюк М., Шляхова В., Яворська С., Ярмолук А. та ін.).

Для досягнення мети й реалізації завдань передбачено застосування комплексу **методів дослідження:**

– *теоретичних*: вивчення нормативних документів і праць з актуальних проблем загальної середньої освіти; аналіз, синтез і узагальнення філософської, психолого-педагогічної, лінгвістичної і методичної літератури з проблеми; порівняння, моделювання, систематизування теоретичного й практичного досвіду для визначення наукових засад методики формування соціокультурної компетентності учнів основної школи у процесі навчання синтаксису простого речення;

– *емпіричних*: діагностувальні (анкетування, бесіда, самооцінювання, аналіз продуктів творчої діяльності учнів), соціометричні, прогностичні (метод експертних оцінок) для вивчення стану розробленості проблеми в масовій практиці навчання української мови і впливу експериментальної методики на рівень сформованості соціокультурної компетентності учнів на уроках української мови; педагогічний експеримент (аналітико-констатувальний, теоретико-моделювальний та експериментальний етапи), метод класифікацій (критерії вимірювання рівнів сформованості соціокультурної компетентності, систематизація вправ і завдань, ієрархія компетентностей та ін.) прогнозування результатів дослідного навчання; методи математичної статистики (для опрацювання експериментальних даних, установлення кількісних та якісних залежностей між досліджуваними явищами і процесами).

Вірогідність наукових результатів і висновків забезпечено методологічною обґрунтованістю вихідних положень експериментальної методики; застосуванням теоретичних й емпіричних методів наукового дослідження, дібраними з урахуванням мети й завдань; результатами педагогічного експерименту, одержаними методами математичної статистики; оприлюдненими й обговореними ключовими положеннями дослідження на міжнародних, всеукраїнських

регіональних науково-практичних конференціях; упровадженням авторської методики в заклади загальної середньої освіти України.

Експериментальна база дослідження. Експериментальну роботу проводили в таких закладах загальної середньої освіти України: Золотоніська спеціалізована школа № 2 інформаційних технологій, Черкаська ЗОШ № 19, Запорізька загальноосвітня школа I-III ступенів №75, Кам'янець-Подільський НВК №3 у складі загальноосвітньої школи I-III ступенів та ліцею Хмельницької області, Івано-Франківська гімназія № 2.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *вперше обґрунтовано* наукові засади формування соціокультурної компетентності учнів основної школи на матеріалах уроків вивчення синтаксису простого речення; *з'ясовано* суть соціокультурної компетентності крізь призму понять культурного й соціального контекстів; *виділено* базові компоненти соціокультурної компетентності й *визначено* місце її в ієрархії шкільних компетентностей; *розроблено* алгоритм поетапного формування й розвитку соціокультурної компетентності для учнів основної школи на уроках української мови; *обґрунтовано добір* форм, методів, прийомів засобів організації уроків української мови для формування соціокультурної компетентності; *розроблено* методику формування соціокультурної компетентності учнів основної школи на матеріалі синтаксису простого речення; *визначено* критерії, показники та рівні сформованості соціокультурної компетентності учнів основної школи; *розроблено* дидактичний матеріал для кожного критерію, що впливає на цілісність процесу формування соціокультурної компетентності; *дібрано* актуальні для цього віку соціальні ролі для роботи з ними в процесі вивчення синтаксису простого речення; *подальшого розвитку* набули теоретичні й прикладні аспекти технологічного супроводу формування соціокультурної компетентності учнів основної школи у процесі навчання української мови.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання основних положень дослідження в освітньому процесі загальноосвітніх і спеціалізованих навчальних закладів на уроках вивчення синтаксису простого речення, під час розроблення програм, факультативів, підручників, методичних посібників для вчителів і студентів, під час проходження педагогічної практики в школі.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки, результати дослідження обговорено під час виступів на науково-практичних конференціях різних рівнів: а) *міжнародних*: науково-практична конференція «Проблеми сучасного підручника» (15-16 жовтня 2015 р., м. Київ); XXII науково-практична конференція «Сучасна освіта і наука в Україні: традиції та інновації» (24-25 жовтня 2015 р., м. Одеса); науково-практична конференція «Філологія і лінгвістика у сучасному суспільстві» (30-31 жовтня 2015 р., м. Львів); наукова конференція «Світова наука 2016 року: результати» (26 січня 2016 р., м. Моррісвіль, США); науково-практична конференція «Сучасні наукові дослідження та розробки: теоретична цінність та практичні результати» (15-18 березня 2016 р., м. Братислава); XXXI науково-практична інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку науки у країнах Європи та Азії на початку третього тисячоліття» (5-6 листопада

2016 р., м. Переяслав-Хмельницький); науково-практична конференція «Проблеми та перспективи розвитку європейської освіти» (20-24 листопада 2016 р., м. Прага); науково-практична конференція «Word Science in 2016: Results» (26 червня 2017 р., м. Моррісвіль, США); науково-практична конференція «Наукова дискусія: питання педагогіки та психології» (1-2 грудня 2017 р., м. Київ); науково-практична конференція «Сучасні наукові дослідження та розробки: теоретична цінність та практичні результати» (15-18 травня 2018 р., м. Братислава); б) *всеукраїнських*: науково-практична конференція «Проблеми сучасного підручника» (22 жовтня 2014 р. м. Київ); науково-практична конференція «Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в українському просторі» (23 квітня 2015 р., м. Житомир); круглий стіл «Підручники української мови та літератури: досвід, реалії, перспективи» (17 березня 2016 р., м. Київ); круглий стіл «Актуальні проблеми компетентісно орієнтованого навчання української мови в сучасних закладах освіти» (м. Київ, 16 березня 2018 р.), круглий стіл «Концептуальні засади компетентісного навчання української мови» (м. Київ, 15 березня 2019 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 17 одноосібних наукових праць, із них 4 – у наукових фахових виданнях України, 1 – у зарубіжному виданні, 8 публікацій апробаційного характеру, 4 додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів та висновків, списку використаних джерел (243 – на 16 с., з них іноземною мовою – 16), 6 додатків. Повний обсяг роботи становить 220 сторінок, із них основного тексту – 182, у тому числі 20 таблиць, 1 діаграма, 3 схеми.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, зазначено зв'язок із науковими програмами, темами, планами, визначено мету і завдання, об'єкт, предмет, сформульовано гіпотезу, окреслено наукову новизну, практичне значення, подано відомості про апробацію й вірогідність упроваджених результатів.

У **першому розділі** – «**Теоретичні засади формування соціокультурної компетентності у процесі навчання синтаксису простого речення**» обґрунтовано основні психолого-педагогічні передумови формування соціокультурної компетентності учнів основної школи, розкрито особливості компетентісного навчання української мови в основній школі, з'ясовано тематичні домінанти соціокультурної компетентності, проаналізовано категорійний апарат дослідження.

У процесі визначення й обґрунтування психолого-педагогічних передумов формування соціокультурної компетентності учнів основної школи в розділі розглянуто психологічні теорії навчання, зокрема: когнітивну теорію навчання, що репрезентує наукове обґрунтування дидактичних систем, спрямованих на реалізацію цінності пізнання й розвитку когнітивних здібностей учнів, та соціокультурну когнітивну теорію Л. Виготського, орієнтовану на вивчення ролі культури в процесі засвоєння знань, за якою елементарні психічні функції людини (мислення, увага, пам'ять) розглядаються в органічному поєднанні з культурою, а

особливо з мовою людини як найвищою психічною функцією індивіда. Враховано вузлові положення концепції психоенергетичної цілісності особистості, згідно з якою особистість є об'єктом соціального впливу й суб'єктом цілеспрямованого пізнання і перетворення навколишнього соціального та природного середовища й водночас самого себе. З'ясовано, що ефективність соціалізації особистості у процесі навчання, крім когнітивного складника, забезпечує наявність таких результатів, як розвиток емоційної сфери, стійкості до стресу, самостійності, автономності, упевненості в собі, усвідомленого сприйняття себе, позитивного ставлення до світу й сприйняття інших, усвідомленої мотивації, прагнення самовдосконалення, конкурентоспроможності, освітнього розвитку.

Аналіз і синтез спеціальної літератури та нормативних документів з питань освіти дав змогу визначити місце соціокультурної компетентності в ієрархії компетентностей. (Рис 1.). Відповідно до змісту загальної частини Державного стандарту базової й повної середньої освіти, виділено три рівні компетентностей: предметні, міжпредметні (галузеві) й ключові, перелік яких уміщено в Держстандарті й чинній програмі.

У дослідженні визначено соціокультурну компетентність як міжпредметну (галузеву).

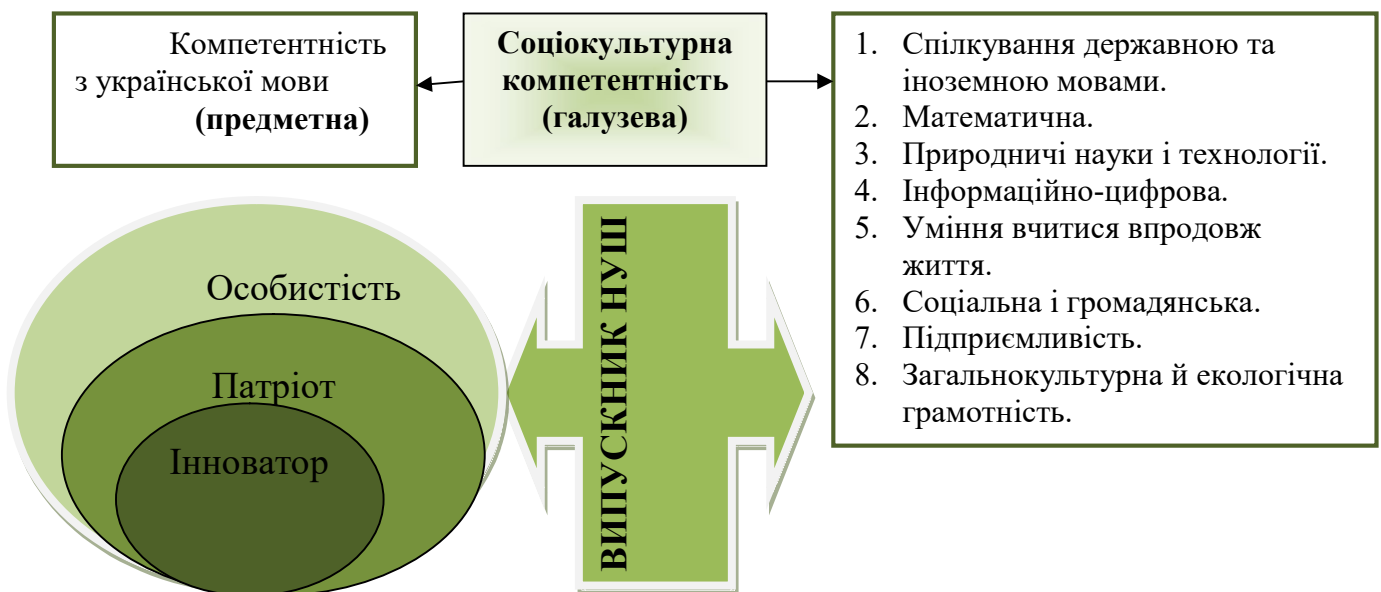

Рис. 1. Місце соціокультурної компетентності в ієрархії компетентностей

Структуру соціокультурної компетентності в розділі репрезентовано як сукупність таких складників: 1) *ціннісно-мотиваційний*, що передбачає свідоме прийняття сукупності ціннісних орієнтирів, сприяє формуванню своєрідної вісі свідомості, забезпечує стабільність особистості, спадкоємність певного типу поведінки й діяльності, виражені в спрямованості її потреб і інтересів; 2) *когнітивний* як інтегральна якість особистості, що забезпечує її прагнення й готовність реалізувати свій потенціал (знання технології навчальної діяльності, вміння застосовувати здобуті знання на практиці, наявність досвіду самостійної

навчальної діяльності) за успішного розв'язання проблемних завдань у процесі навчальної й інших видів діяльності; 3) *емоційний*, зміст якого охоплює альтруїстичні емоції, гуманістичне ставлення до світу, а також емпатійне ставлення до інших як здатність емоційно відгукуватися на почуттєвий світ іншої людини; 4) *поведінковий*, суть якого визначають особистісні характеристики учня, як-от: ініціативність, активність, самостійність, комунікабельність, щирість, відкритість тощо.

Відповідно до пріоритетів сучасної освіти розкрито особливості компетентнісного навчання української мови в основній школі, визначальною ознакою якого є особистісний характер, сприймання учнів як унікальних особистостей, усвідомлення суб'єктами навчання як сенсу власного життя, узгодження процесу й результатів діяльності як необхідності неперервного розвитку, що сприяє формуванню в учнів життєво важливих компетентностей. Пріоритетного значення набувають самовизначення й самоусвідомлення особистості як стартові категорії для оволодіння цінностями загальносвітової і народної культури, а також системою знань, згідно з якими соціокультурний світогляд особистості набуває нового якісного змісту і дає їй змогу швидко змінювати себе, адаптуватися до нових умов.

Акцентовано, що для свідомого опанування синтаксичної будови сучасної української літературної мови як ефективного засобу спілкування необхідно розуміти закономірності функціонування синтаксичних конструкцій, особливості їх використання в певній мовленнєвій ситуації відповідно до завдань комунікативного дискурсу. Констатовано, що на уроках синтаксису простого речення в основній школі доцільно формувати соціокультурну компетентність в учнів за допомогою таких видів роботи, як: добір текстів українознавчого наповнення, що містять різноманітні проблеми; системна реалізація міжпредметних зв'язків; розігрування соціальних ролей; моделювання життєвих ситуацій; формування комфортного освітнього середовища, а також застосування ефективних методів і прийомів навчання; дотримання чіткого алгоритму формування компетентності, що містить мету навчання на кожному з етапів уроку тощо. Встановлено, що важливе місце в процесі роботи над формуванням соціокультурної компетентності на уроках навчання синтаксису простого речення доцільно відводити ознайомленню з соціальними ролями й засвоєнню особливостей їх, спрямованих на активну соціалізацію учнів, шляхи репрезентації якої розкрито в рольовій теорії особистості (концепції Дж. Міда, Я. Морено, Е. Берна, Дж. Келлі та інших).

У результаті аналізу наукової літератури розкрито категорійний апарат дослідження, з'ясовано, що компоненти базового поняття «соціокультурна компетентність» взаємопов'язані через поняття культурного й соціального контекстів, й оволодіння ними має відбуватися комплексно. Культурний контекст передбачає знання реалій, спільних для всього народу-носія, а соціальний – знання соціальних умов спілкування, прийнятих на конкретному історичному етапі розвитку суспільства. У дослідженні соціокультурну компетентність схарактеризовано як здатність людини усвідомлено застосовувати знання

соціального й культурного контекстів задля входження у соціум і визначення свого місця в ньому.

У другому розділі – **«Теорія і практика формування соціокультурної компетентності в процесі навчання синтаксису простого речення»** – вивчено *стан розробленості досліджуваної проблеми*, проаналізовано зміст програм, підручників, посібників, дисертацій та досвіду роботи вчителів з питань формування соціокультурної компетентності на уроках української мови в основній школі, схарактеризовано принципи, методи, прийоми і засоби формування соціокультурної компетентності учнів основної школи.

З'ясовано, що в оновленій програмі соціокультурна змістова лінія зорієнтовує вчителя й учня на використання української мови як засобу формування ціннісної позиції щодо громадянського патріотизму, любові до Батьківщини й української природи, почуття гордості за свою країну, поваги до її історії, культури й історичних пам'яток, сімейних цінностей, визнання цінності здоров'я свого й інших, оптимізм у сприйманні світу тощо. З підручників учні дізнаються про найвидатніші постаті в українській культурі, про екологічний стан природи в Україні, роль народних традицій, вірувань, релігії, християнської моралі, свят, міфології, фольклорної творчості, художньої літератури у формуванні світогляду українців, архітектурні традиції на теренах України, традиційну родинну обрядовість тощо.

Водночас аналіз змісту підручників, посібників, дисертацій засвідчив, що проблемі формування соціокультурної компетентності учнів 8 класу досі не приділено належної уваги, дослідники здебільшого надають перевагу одному з компонентів терміна («соціо» або «культура»), помилково ототожнюючи соціокультурну компетентність з культурологічною функцією носія мови. Спостереження під час відвіданих уроків української мови, аналіз конспектів сприяло виявленню суперечності між усвідомленням і розумінням важливості проблеми соціокультурної компетентності й недостатньою увагою до неї на уроці, оскільки не набула системного характеру. Відсутність узагальненого теоретичного й практичного досвіду формування соціокультурної компетентності, методичних рекомендацій щодо оптимальних форм, методів і прийомів формування соціокультурної компетентності учнів у процесі вивчення синтаксису простого речення відчутно позначається на формуванні ставлення учнів до здоров'я свого й інших, усвідомленні необхідності бути готовим і здатним дотримуватися морально-етичних норм стосовно дорослих і ровесників у школі, позашкільному житті, удома, у суспільно корисній діяльності. Виявлені недоліки й бар'єри в роботі вчителя-словесника враховано у розробленій методиці.

У процесі дослідження встановлено, що сьогодні існує об'єктивна потреба не стільки розроблення нових підручників, посібників та програм як матеріальних носіїв певної системи чітко упредметнених знань, скільки альтернативної за психолого-педагогічними принципами, параметрами й індикаторами науково-методичної літератури, яка б стала повноцінним інструментом формування важливої для учнів соціокультурної компетентності. У розділі зазначено, що зміщення акцентів у визначенні цілей і завдань навчання української мови, формування соціокультурної компетентності у процесі навчання синтаксису

простого речення зумовило перегляд принципів, форм, методів і прийомів навчання з урахуванням модернізації сучасної освіти.

Усталений в освітній практиці перелік доповнено такими принципами: мотиваційного забезпечення навчального процесу; текстоцентричний; ціннісного орієнтування; життєвої доцільності й дієвості знань; спрямування навчання на всебічний і гармонійний розвиток; співробітництва і взаємної підтримки; активності особистості; індивідуалізації; органічної єдності людини, мовлення і процесу навчання, гармонізування освітнього середовища, рівноваги раціонального й емоційного компонентів. Зазначено, що ефективність процесу навчання, крім принципів, забезпечують також умотивовані форми й методи, проблематизація змісту навчального матеріалу в контексті сьогоденного і завтрашнього життя учнів, організація позашкільної соціальної практики з предметів. Актуалізовано застосування на кожному уроці, крім традиційних, психологічні прийоми й методи (заохочення, створення інтриги, ігрова ситуація, цінування, актуалізація та ін.), що загалом формують ситуацію успіху, забезпечують розвивальне навчальне середовище. З'ясовано, що з переліку вправ, запропонованих дослідниками, під час вивчення синтаксису доцільно добирати такі, що водночас забезпечують ефективну роботу із синтаксичним матеріалом і сприяють формуванню соціокультурної компетентності.

У третьому розділі – **«Експериментально-дослідне навчання за розробленою методикою»** – з'ясовано зміст, мету, завдання дослідного навчання; описано й проаналізовано перебіг і результати аналітико-констатувального, теоретико-моделювального та експериментального етапів педагогічного експерименту; доведено ефективність розробленої методики формування соціокультурної компетентності учнів основної школи на матеріалі синтаксису простого речення.

Метою експерименту було впровадження в освітній процес методики формування соціокультурної компетентності учнів основної школи у процесі навчання синтаксису простого речення задля перевірки ефективності її.

На першому – аналітико-констатувальному – етапі було передбачено такий алгоритм дій: 1) теоретичне вивчення й обґрунтування досліджуваної проблеми крізь призму останніх досліджень у галузі філософії освіти, психології, педагогіки, дидактики, лінгвістики, соціології, літератури тощо; 2) узагальнення досвіду поєднання процесу навчання синтаксису й формування соціокультурної компетентності; 3) вивчення й аналіз навчально-методичного забезпечення суб'єктів освітнього процесу (програми, підручники, посібники, методичні статті, дисертації); 4) формулювання мети й завдань констатувального етапу експерименту, добір методів дослідження (аналіз, анкетування, спостереження, інтерв'ювання, бесіда, моніторинг); 5) аналіз результатів означеного етапу дослідження.

Метою другого – *теоретико-моделювального* - етапу дослідження передбачено розроблення експериментальної методики формування соціокультурної компетентності. Ретельний добір методичного інструментарію й поєднання його в авторську методику становив основу цього етапу, важливим завданням якого було також розроблення критеріїв і показників сформованості соціокультурної

компетентності, забезпечення навчально-методичним супроводом суб'єктів освітнього процесу.

Експериментальний – третій етап мав на меті впровадження в експериментальні заклади авторської методики формування соціокультурної компетентності, а також аналіз результатів дослідного навчання, окреслення перспектив дослідження.

Для розроблення критеріїв вимірювання рівнів сформованості соціокультурної компетентності взято до уваги уявлення учнів про соціальні ролі й мовнокомунікативний супровід їх; уявлення про особливості соціуму й сучасні виклики; уявлення про українську культуру й значення її; уявлення про цінності людини; досвід ефективного виконання соціальних ролей; досвід ефективного сприйняття сучасних викликів; досвід утвердження української культури в різних сферах життя суспільства; досвід ціннісного ставлення до себе й світу, що оточує.

На основі узагальнення основних положень науково-педагогічної літератури визначено критерії сформованості соціокультурної компетентності основної школи на матеріалах синтаксису простого речення, що співвідносяться з комплексом компонентів – ціннісно-мотиваційним, когнітивним, емоційним і поведінковим.

Виділено показники та дієві прояви складників соціокультурної компетентності, що дало змогу визначити рівень їх розвитку в учнів основної школи (низький, середній, високий).

Низький рівень характеризує наявність елементарних, нерідко неповних уявлень про соціальні ролі. В учнів сформовані неповні чи хибні уявлення про особливості сучасного соціуму, його виклики; поверхневі, неглибокі знання про українську культуру; значення її для реципієнтів початкового рівня не сформоване й не усвідомлене повною мірою. Не сформована також система цінностей. Вищі позиції в ціннісній шкалі посідають матеріальні поняття, рідше – національні чи особисті. Учні не мають чіткого уявлення про суспільні виклики.

Середній рівень засвідчує сформоване уявлення про соціальні ролі, комунікативний супровід їх, про цінності людини; наявність досвіду виконання соціальних ролей. Учень/учениця добре орієнтується в соціумі, має уявлення про суспільні виклики, досить упевнено реагує на них; учень/учениця адекватно реагує на все, що його/її оточує, і на самого/саму себе; має добрі знання про українську культуру, застосовує їх у різних сферах життя.

Учні з *високим рівнем* ґрунтовно обізнані й успішно справляються з будь-якими соціальними ролями; емоційно адаптовані до викликів сучасного соціуму; на високому рівні володіють знаннями про українську культуру, традиції та звичаї, утверджують кращі мовленнєві й поведінкові зразки національної культури в різних життєвих ситуаціях; легко комунікують з оточенням, швидко адаптуються й чітко діють у стресових ситуаціях, орієнтуються в людських потребах.

Загалом експериментом (на різних етапах) охоплено 5 шкіл, 87 учителів, 307 учнів.

Суть експериментальної роботи визначали насамперед такі принципи: *детермінізму* (об'єктивна зумовленість процесів розвитку людської психіки й відповідних суспільних умов), *об'єктивності* (обґрунтованість висновків забезпечує

достатня кількість фактичного матеріалу, адекватність методів математичного аналізу завданням дослідження, перевірка експериментальних даних кількома методами), *розвитку* (спрямування компонентів методики на розвиток учнів, їхніх вольових характеристик, уяви, емоційного світу тощо).

Формування соціокультурної компетентності учнів на уроках синтаксису простого речення у 8 класі здійснювалося переважно через добір текстів українознавчого наповнення, що містять різноманітні проблеми; системну реалізацію міжпредметних зв'язків; розігрування соціальних ролей; моделювання життєвих ситуацій; формування комфортного освітнього середовища; добір оптимальних методів і прийомів навчання; дотримання чіткого алгоритму формування компетентності, що містить мету навчання на кожному з етапів уроку тощо.

Особливе місце в експериментальному навчанні відведено роботі з текстами різної жанрово-стильової належності. Особливість кожного тексту визначала його проблемний характер, оскільки кожен запропонований учням текст містив проблему, наближену до сучасних суспільних викликів. Роботу з текстом проводили відповідно до емоційного (Я відчуваю, я сприймаю, я переживаю, мене переповнюють почуття...), ціннісно-мотиваційного (Які цінності? у чому полягає ціннісний вибір? я дорожу), поведінкового (Я ставлюся! Я приймаю рішення! Ми вчинили!), когнітивного (Я знаю! Я розумію! Це нова інформація!) критеріїв.

Важливе місце у процесі формування соціокультурної компетентності на уроках української мови було відведено міжпредметним зв'язкам: українська мова – історія України (тексти й ілюстрації про пам'ятки історії й культури, про історичних діячів, про важливі історичні події); українська мова – українська література (добірні художні тексти, що презентують багатство мови, її естетику, культурне надбання); українська мова – географія (важлива інформація про особливості ландшафту України, екологічні проблеми, пов'язані з цим; простори й адміністративно-територіальний поділ, особливості клімату й природних ресурсів, рослинний і тваринний світ, про бережне ставлення до цього багатства тощо); українська мова – музичне мистецтво (інформація про культурні надбання українського народу, історичні та народні пісні, кобзарство, відомих українських композиторів і поетів-пісенників).

На основі принципів класифікації соціальних ролей, розроблених П. Горностаєм, було виокремлено ролі, важливі для роботи з формування соціокультурної компетентності учнів основної школи в чотирьох вимірах: *особистісно-соціальному* (визначає місце ролі в соціально-індивідуальному дуалізмі); *життєво-часовому* (визначає функціонування ролей у психологічному часі і зв'язок їх із тимчасовими характеристиками, життям людини); *поведінковому* (визначає функціонування ролей у поведінковому «просторі»); *нормативно-функційному* (об'єднує ролі, у яких переважає інструментальний характер чи ролі, пов'язані з особистісним сенсом і життєвими цінностями).

В особистісно-соціальному вимірі виокремлено такі конструктиви: «Особистісні ролі – Соціальні ролі» – це характеристики ролей, які виражають залежність рольової поведінки від особистісних мотивів або від соціальних нормативів і очікувань; «Індивідуальні – Групові» – ролі, що передбачають

уключення індивіда в структуру групи або відносну незалежність від неї. «Характерні – Міжособистісні» – ролі, що виражають особливості поведінкових характеристик особистості або задані міжособистісними стосунками. У життєво-часовому вимірі використано такі ролі: «Життєві – Театральні» – зв'язок ролей з життєвим сценарієм особистості або штучність, театральність ролей, яку варто розуміти метафорично, як зовнішню рольову або театральну маску; «Зрілі – інфантильні» – ролі, що відповідають певним стадіям вікового розвитку, розвинені, сформовані або відстаючі від них, тобто відповідні більш раннім віковим періодам, ніж паспортний вік. Поведінковий вимір визначав функціонування ролей у поведінковому «просторі»: «Зовнішні – внутрішні» ролі, реалізовані в актах поведінки або в уяві індивіда; «Явні – тіньові» розвинені ролі і витіснення (репресовані, заборонені, блоковані) ролі. Нормативно-функційний вимір охоплював такі ролі: «Конструктивні – деструктивні» (здійснюють благодійний або, навпаки, руйнівний вплив на особистість або міжособистісні й суспільні відносини); «Функційні – ціннісно-сміслові» (переважає інструментальний характер або ролі, пов'язані з особистісним сенсом і життєвими цінностями).

Для практичного розігрування соціальних ролей на уроках української мови було запропоновано ситуації, у яких задіяно різні соціальні й особистісні ролі, як-от: мати, домогосподарка, бізнесмен, дідусь, українець тощо. Кожен учень, отримавши роль, мав дати відповіді на три запитання (Хто я? Яка моя зовнішність і риси характеру? Чим я допомагаю своїй сім'ї, країні, суспільству?). Водночас учневі необхідно було використовувати в розповіді певні синтаксичні конструкції, таким чином повторюючи і синтаксичний матеріал. Для впровадження означених ролей в експериментальному навчанні застосовано групову чи парну роботу з такими ролями: учні, робітники, пенсіонери, депутати, представники субкультури байкерів. Кожна група чи представник її одержували конкретне завдання із синтаксичним складником. Так, для засвоєння мовного й мовленнєвого контекстів ролей на уроці української мови у 8 класі учням було запропоновано різноманітні діалогічні ситуації на зразок: «Допоможи старенькій бабусі зорієнтуватися у виборі якісних продуктів українських виробників в супермаркеті, використовуючи поширені речення»; «Допоможи гостеві твого міста, яку екскурсію замовити, який сувенір придбати, використовуйте ускладнені речення»; «Допоможи батькам визначити бюджет мандрівки в Карпати, складаючи розповідь, використовуйте речення із узгодженими означеннями»; «Допоможи іноземним туристам дізнатися про храми твого міста, використовуй відокремлені прикладки» тощо.

Ролі групи «Життєві – Театральні» було реалізовано за рахунок елементів психодрами на уроці, але таке завдання мало випереджувальний характер. Клас ділили на дві групи. У кожній групі був визначений лідер, лише він мав заздалегідь приготований текст, решта – імпровізували залежно від ситуації лідера, використовуючи у розповіді складені дієслівні присудки. Саме він звертався до кожного в процесі свого виступу, і лише тоді решта групи могла висловити свою думку. Наприклад, лідер – українець, який живе за кордоном. У процесі своєї розповіді він звертався до матері, батька, однокласників, перехожих з низкою запитань: чи можу я вважати себе українцем, якщо живу тут? Чи правильним є те,

що я говорю іншою мовою? Чи можна вважати мене патріотом України? Як би ви вчинили на моєму місці? тощо.

У процесі експериментального навчання соціокультурний компонент уможливив актуалізацію кожної синтаксичної теми, оскільки використання його стало мотивованим, учні мали змогу набувати практичного досвіду застосування його в нових умовах.

Для формування соціокультурної компетентності учнів важливими, крім традиційних, виявилися також інші методи, як-от: проектний, ситуаційний, діалогічний, метод гри, що сприяли інтенсифікації й оптимізації освітнього процесу.

У розділі визначено, що найбільш доцільними засобами навчання виявилися електронні підручники, інтерактивна дошка; аудіо- й відеосупровід. Використання електронного підручника на уроках української мови передбачало пошук шляхів уникнення одноманітності в роботі вчителя на уроці, наочне представлення мовних об'єктів і процесів, включення відеосюжетів, можливість виявлення рівня навчальних досягнень учнів, забезпечення диференціації, індивідуалізації навчання, мовленнєвого розвитку школярів, демонстрування зразків мовленнєвого етикету, формування мотивованого ставлення до вивчення мови, оперативний самоконтроль учнів у процесі виконання вправ і тестів тощо. Формуванню активної позиції учнів, самостійності мислення сприяла інтерактивна дошка. Працюючи з нею, учитель спільно з учнями мав змогу швидко створити опорний конспект, заповнити будь-яку таблицю, підготувати той чи той матеріал у нетрадиційному викладі. Невід'ємною частиною сучасного уроку української мови став відео- й аудіосупровід. Правильний добір такого матеріалу сприяв формуванню соціокультурної компетентності учнів 8 класу.

Результати контрольних зрізів підтвердили ефективність експериментальної методики, що сприяла формуванню соціокультурної компетентності учнів основної школи на матеріалах синтаксису простого речення. Порівняльну характеристику рівнів сформованості соціокультурної компетентності учнів представлено в таблиці.

Таблиця 1.

Критерії Рівні	КК (%)				ЕК (%)			
	Ціннісно-мотиваційний	Когнітивний	Емоційний	Поведінковий	Ціннісно-мотиваційний	Когнітивний	Емоційний	Поведінковий
Високий	12,6	12,6	13,3	9,8	18,5	17,4	29,9	16,5
Середній	48,34	48,1	47,7	62,3	52,0	52,5	52,2	64,4
Низький	40,06	39,3	39,0	27,9	29,5	30,1	17,9	19,1

Зведені результати репрезентує таблиця 2.

Таблиця 2.

СК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК
	8,6%	16,5%	50,2%	56,5%	41,2%	27,0%
	Високий		Середній		Низький	

Як видно з таблиць, показники за всіма критеріями в експериментальних класах після впровадження розробленої методики вищі, а отже, є підстави говорити про її ефективність.

Упровадження на уроках синтаксису простого речення авторської методики формування соціокультурної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису простого речення можна вважати загалом результативним. Удосконалення структури уроку, актуалізація рекомендованих методів прийомів і засобів, системне виконання вправ і завдань, робота з текстами за запропонованим алгоритмом сприяло свідомому засвоєнню питань теорії мови, розумінню життєвої доцільності їх, формуванню компонентів соціокультурної компетентності, набуттю досвіду розв'язання життєвих проблем, формування ставлення до них. Одержані результати підтвердили, що проведення роботи з формування соціокультурної компетентності лише на окремих уроках, без чіткої системи не дає бажаних результатів. Отже, ефективність роботи з формування соціокультурної компетентності значно вища за умови проведення її планомірно й систематично.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дають підстави для таких висновків:

1. Аналіз стану розробленості проблеми в лінгвістичній, психолінгвістичній, соціолінгвістичній, педагогічній, філософській, методичній літературі дав змогу виявити низку проблем, а саме: фрагментарність, розосередженість важливих для нашого дослідження наукових доробків, що виявляється у наданні переваги одному-двом аспектам та неврахуванні інших важливих наукових положень. Так, поза увагою науковців і вчителів перебувають актуальні матеріали досліджень суміжних галузей науки (типові психологічні характеристики покоління Z, особливості когнітивної й соціальної діяльності школярів, соціокультурна когнітивна теорія Л. Виготського, концепція психоенергетичної цілісності особистості, особливості емоційного поля підлітків, суспільні функції-ролі, які особистість засвоює в онтогенезі, компоненти цілісності людини, проблеми теорії поколінь, світоглядні настанови тощо).

2. З'ясовано, що компоненти соціокультурної компетентності взаємопов'язані через поняття культурного й соціального контекстів. Культурний контекст передбачає знання сукупності життєвих правил, визначених народом з метою гармонізування життя суспільства загалом і кожної людини окремо. Соціальний контекст визначають два компоненти – соціальний консенсус і система цінностей.

3. У результаті констатувального зрізу виявлено переважно середній і низький рівні сформованості складників, що сукупно забезпечують формування соціокультурної компетентності. Причинами такого стану є зосередження основної уваги на підготовці до ЗНО; відсутність методичних і практичних посібників, присвячених проблемі формування соціокультурної компетентності; ігнорування авторами підручників соціокультурної змістової лінії; нівелювання компонента соціо-; нерозуміння учнями перспективи застосування здобутих знань, набутих умінь і навичок; нерозробленість чіткої системи вимірювання компетентностей. Результати констатувального етапу підтвердили наявність прогалин у роботі з

формування соціокультурної компетентності в сучасній теорії й практиці шкільної мовної освіти. *Обґрунтовано*, що сформованість соціокультурної компетентності необхідно вимірювати комплексно, а саме через ціннісно-мотиваційний, когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти. *Виокремлено 4 критерії й визначено* показники високого, середнього й низького рівнів сформованості соціокультурної компетентності.

4. Відповідно до компонентів, що формують соціокультурну компетентність розроблено завдання і вправи чотирьох типів: 1) спрямовані на розвиток емоційного інтелекту; 2) спрямовані на пізнання, відкриття, засвоєння нової інформації; 3) спрямовані на засвоєння й сприйняття цінностей; 4) спрямовані на формування ставлень і коригування поведінки.

5. Результати експериментально навчання підтвердили висунуту гіпотезу й ефективність авторської методики формування соціокультурної компетентності учнів основної школи у процесі навчання синтаксису простого речення. Підсумки експериментального навчання засвідчили позитивну динаміку всіх компонентів соціокультурної компетентності, показники яких в експериментальних класах вищі на 7-20 %, ніж у контрольних. Удосконалення структури уроку, актуалізація рекомендованих методів прийомів і засобів, системне виконання вправ і завдань, робота з текстами за пропонованим алгоритмом сприяло свідомому засвоєнню питань теорії мови й інформації соціокультурного змісту, розумінню життєвої доцільності їх, формуванню компонентів соціокультурної компетентності, набуттю досвіду розв'язання життєвих проблем, формування ставлення до них.

Проблема формування соціокультурної компетентності у межах дослідження дала змогу нам відкрити нові можливості вдосконалення компетентнісно орієнтованих методик, однак надані результати не вичерпують її повною мірою. Перспективними й нагальними вважаємо такі аспекти проблеми: удосконалення критеріїв вимірювання передбачених новим Держстандартом компетентностей; розроблення методики формування предметної компетентності з української мови.

Основні положення дисертаційної роботи відображено у таких одноосібних публікаціях:

Статті в наукових фахових виданнях:

1. Ніщенко М.Е. Інноваційні аспекти навчання української мови у структурі підручника для учнів 8 класу / Ніщенко М.Е. // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. пр. / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки. – Київ: Педагогічна думка, 2016. – 2016. – №16. – С. 268 – 272.

2. Ніщенко М. Е. Роль і місце соціокультурної компетентності в системі компетентнісного навчання української мови в закладах загальної середньої освіти [Електронний ресурс] / М. Е. Ніщенко // Науковий вісник Донбасу. 2018. №1–2: [http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/2018/N1-2\(37-38\)/nmezso.PDF](http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/2018/N1-2(37-38)/nmezso.PDF)

3. Ніщенко М. Соціальні ролі як важливий засіб формування соціокультурної компетентності учнів 8 класу // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки : зб. наук. пр. – Вип.3. – Бердянськ : БДПУ, 2018. С. 117-126.

4. Nishchenko M. FORMATION OF SOCIO-CULTURAL COMPETENCE OF PUPILS IN PRIMARI SCHOOL / M.E. Nishchenko. // Sciences of Europe. – 2018. – №34. – С. 22–27.

5. Ніщенко М. Формування соціокультурної компетентності учнів у Новій українській школі / М.Е. Ніщенко. // Всеукраїнський науково-практичний журнал "Директор школи, ліцею, гімназії". – № 6. – Кн 2. – Том IV (82). – К.: Гнозис, 2018. – С. 463 – 474.

Статті, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Ніщенко М.Е. Принципи, методи і прийоми навчання у процесі вивчення синтаксису простого речення / Ніщенко М.Е. // Київський науково-педагогічний вісник. – 2017. – №10. – С. 46–50.

7. Ніщенко М.Е. Соціалізація восьмикласників як основа у формуванні соціокультурної компетентності на уроках української мови/ Ніщенко М.Е.. // Український психолого-педагогічний науковий збірник. – 2017. – №12. – С. 68 – 72.

8. Ніщенко М.Е. Принципи і методи навчання синтаксису / Ніщенко М.Е. // Український психолого-педагогічний науковий збірник. – 2017. – №10. – С. 133 – 136.

9. Інноваційні аспекти навчання української мови у структурі підручника української мови для 8 класу / Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасна освіта і наука в Україні: традиції та інновації». – 24-25 жовтня 2015 р. – Одеса. – 2015. – С. 77-80

10. Реалізація завдань соціокультурної змістової лінії у підручниках української мови для 8 класу / Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті». – 19-20 листопада 2015 р. – Ченстохова – Ужгород – Дрогобич. – 2015. – С. 135-136.

11. Формування соціокультурної компетентності учнів 8 класу/ Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні наукові дослідження та розробки: теоретична цінність та практичні результати». – 15-18 березня 2016р. – Братислава – 2016. – С. 44-46.

12. Інтерактивна сутність соціокультурної компетентності п'ятикласника // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Філологія і лінгвістика у сучасному суспільстві». – 20-31 жовтня 2015 р. – Львів. – 2015. – С. 33-37.

13. Ніщенко, М. Стилiстично маркована лексика: аргo, жаргон, сленг, суржик, варваризми, екзотизми, пуризми. Їх місце і роль у мовленні [Текст] : 10-й клас / М. Ніщенко // Українська мова та література. – 2013. – № 16, серпень. – С. 29-35.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

14. Реалізація завдань соціокультурної змістової лінії у підручниках української мови для 8 класу / Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті». – 19-20 листопада 2015 р. – Ченстохова – Ужгород – Дрогобич. – 2015. – С. 236.

15. Інноваційні аспекти навчання української мови у структурі підручника української мови для 8 класу / Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасна освіта і наука в Україні: традиції та інновації». – 24-25 жовтня 2015 р. – Одеса. – 2015. – С. 164.

16. Формування соціокультурної компетентності учнів 8 класу/ Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні наукові дослідження та розробки: теоретична цінність та практичні результати». – 15-18 березня 2016р. – Братислава – 2016. – С. 168.

17. Інтерактивна сутність соціокультурної компетентності п'ятикласника/ Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Філологія і лінгвістика у сучасному суспільстві». – 20-31 жовтня 2015 р. – Львів. – 2015. – С. 152.

АНОТАЦІЯ

Ніщенко М.Е. Формування соціокультурної компетентності учнів основної школи на матеріалах синтаксису простого речення. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). – Інститут педагогіки НАПН України. – Київ, 2019.

У дисертації розроблено методику формування соціокультурної компетентності учнів основної школи на матеріалах синтаксису простого речення. У дослідженні проаналізовано стан розробленості проблеми в лінгвістичній, психолінгвістичній, соціолінгвістичній, педагогічній, філософській, методичній літературі й вивчено практику формування соціокультурної компетентності учнів основної школи на матеріалах синтаксису простого речення. Окреслено сутність соціокультурної компетентності та значення її для розвитку й життєдіяльності учнів, розроблено критерії й показники сформованості соціокультурної компетентності учнів у процесі вивчення синтаксису простого речення на уроках української мови, систему завдань і вправ з теми.

Експериментальна перевірка засвідчила ефективність авторської методики. Високого і середнього рівня досягли 73 % учнів.

Ключові слова: українська мова, синтаксис простого речення, соціокультурна компетентність, учні основної школи, соціалізація, соціальні ролі, компетентнісний підхід, методика формування соціокультурної компетентності.

АННОТАЦИЯ

Нищенко М. Э. Формирование социокультурной компетентности учащихся основной школы на материалах синтаксиса простого предложения. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения (украинский язык). – Институт педагогики АПН Украины. – Киев, 2019.

В диссертации разработана методика формирования социокультурной компетентности учащихся основной школы на материалах синтаксиса простого предложения.

В исследовании проанализировано состояние разработанности проблемы в лингвистической, психолингвистических, социолингвистических, педагогический, философской, методической литературе и изучено практику формирования социокультурной компетентности учащихся основной школы на материалах синтаксиса простого предложения. Определены сущность социокультурной компетентности и значение ее для развития и жизнедеятельности учащихся, разработаны критерии и показатели сформированности социокультурной компетентности учащихся в процессе изучения синтаксиса простого предложения на уроках украинского языка, систему задач и упражнений по теме. Экспериментальная проверка показала эффективность авторской методики. Высокого и среднего уровня достигли 73% учеников.

Ключевые слова: украинский язык, синтаксис простого предложения, социокультурная компетентность, ученики основной школы, социализация, социальные роли, компетентностный подход, методика формирования социокультурной компетентности.

ABSTRACT

Nishchenko M.E. Formation of socio-cultural competence of basic secondary school pupils on the syntax of simple sentences. Manuscript.

Thesis for a candidate degree in pedagogical sciences, specialty 13.00.02 Theory and Methods of Teaching (the Ukrainian language). – Kyiv Borys Grinchenko University. Kyiv, 2019.

The thesis is dedicated to the issues of forming socio-cultural competence of basic secondary school pupils on the syntax of simple sentences.

In the study, the present state of work on this issue in linguistic, psycholinguistic, sociolinguistic, pedagogic, philosophical and methodological literature is considered. It is determined the socio-cultural components are interconnected through the content of cultural and social contexts and the acquisition thereof should proceed comprehensively. The cultural context comprises the knowledge of realities common to the entire native-speaking nation and the social one involves acquisition of specificities of the society and social communicative environment prevailing at a certain stage of societal development. The scope of socio-cultural competence is defined as well as its importance for the pupils' development and activities. In the study, the content of the notion "socio-cultural competence" is construed as learners' ability to integrate the knowledge of social and cultural contexts deliberately; and as educational and developmental activities of teachers and pupils within the didactical context of teaching Ukrainian.

The methodology for forming socio-cultural competence of basic secondary school pupils on the syntax of simple sentences is elaborated. Forms, methods, techniques, instruments and resources for conducting lessons in Ukrainian for forming socio-cultural competence are improved. When selecting the methods, the priority was given to research and problem-solving (situational, project-based) ones, as well as to dialogical, gaming, linguistic programming, algorithmization methods and exercises. Four groups of techniques effective for teaching language and forming socio-cultural competence are singled out, namely, didactic-and-methodological (analysis, comparison, contrast,

synthesis, deduction, etc.), specific techniques (speech analysis, grouping of linguistic phenomena, definition of principal and secondary parts of a sentence; types according to the purpose of an utterance; types of simple sentences), techniques for forming the communicative skills (drafting a plan, analyzing the content, heading, etc.) and techniques of problem-based teaching (creating a situation, facts analysis, checking the proof).

Basing on the analysis of the theoretical material and taking into account the fact, that the indicator for forming socio-cultural competence is defined in a comprehensive manner, four criteria are singled out (value-and-motivational, cognitive, emotional and behavioural) and the respective indicators are determined thereof. The standard levels of formation are specified for every criterion (low, intermediate, sufficient and high).

The experimental study proved the efficiency of the presented inventive methodology. Improving the lesson structure, updating the recommended methods, practices and instruments, doing the exercises and tasks systematically and working on texts according to the proposed algorithm contributed to the deliberate acquisition of the linguistic theory, the formation of the components of socio-cultural competence; gaining the experience of solving life's challenges. The outcomes confirmed that forming socio-cultural competence at some lessons only and without a clear system thereof would produce no results. While the formative stage of the educational experiment it is proved the efficiency of work on forming socio-cultural competence of basic secondary school pupils on the syntax of simple sentences is significantly higher provided it is implemented progressively and systematically.

Key words: the Ukrainian language, syntax of simple sentences, socio-cultural competence, basic secondary school pupils, socialization, social roles, methodology for forming socio-cultural competence.